

VIRTUALLASHGAN JAMIYATDA AXLOQIIY-HUQUQIIY TAFAKKUR TRANSFORMASIYASI MUAMMOSI

P.X.Xoliqova

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Резюме. Ушбу мақола виртуал ахлоқ тушунчасини маъноси ёритилган. Ахборотлашган жамиятда виртуал оламнинг ахлоқга таъсири тўғрисида илмий маълумот берилган. Виртуал маконда ахлоқий тафаккур тушунчасининг тарихий тараққиёти ёритиб берилган.

Калит сўзлар: виртуаллик, билиш, эпистемология, виртуал реаллик, виртуал образ, ахборот.

Abstract. This article covers the meaning of the concept of virtual ethics. Scientific information is given on the influence of the virtual world on morality in the information society. The historical development of the concept of moral thinking in virtual space is highlighted.

Key words: virtuality, knowing, epistemology, virtual reality, virtual imagein, information.

Резюме. В данной статье рассматривается значение понятия виртуальной этики. Приводится научная информация о влиянии виртуального мира на мораль в информационном обществе. Освещено историческое развитие концепции морального мышления в виртуальном пространстве.

Ключевые слово: виртуалистика, эпистемология, виртуальное реальность, виртуальной образ, информация.

Дунёнинг қатор ривожланган мамлакатларида виртуал олам муаммолари, жумладан, виртуал ахлоққа оид кўплаб илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Тадқиқотчилар виртуал муаммо турлари, «реал жамият - виртуал жамият», «реал жамият - виртуал шахс», муносабатлари, виртуал оламда ахлоқий меъёрлар, умуминсоний тамойилларнинг назарий-методологик жиҳатлари, маънавий-ахлоқий дунёқараш муаммоларига алоҳида эътибор қаратмоқдалар. Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда виртуал олам муаммолари, уларнинг салбий оқибатларини бартараф этишга жиддий эътибор қаратилмоқда. Виртуал оламдаги муаммолар ечимига миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида ёндашилмоқда. Бунда, айниқса, ёшларнинг ахлоқий тарбиясини юксалтириш, уларнинг замонавий ахборот коммуникация технологияларини фаол субъектига айланиб бориши баробарида маънавий-ахлоқий жиҳатдан юксалишига, шахсий манфаатларни эмас, балки инсон кадр-қимматини устун қўйишга йўналтириш устувор аҳамият касб этади. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: «... ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо, биз яшаётган XXI асрда бу масала

ҳақиқатан ҳам ҳаёт-мамонт масаласига айланиб бормоқда»¹. Айнан, виртуал оламдаги ахлоқий тамойилларнинг ривожланиши ёшларнинг нафақат ижтимоий, маънавий, ахлоқий, балки иқтисодий эҳтиёжларини қондиришга ҳам хизмат қилади.

Виртуал оламни ахлоқий муаммоларини ўрганиш зарурати ўтган асрнинг охирида пайдо бўлган ва шу кунгача бутун жамоат ташкилотлари ва тадқиқотчиларининг ўрганиш объекти ҳисобланади. Ҳеч шубҳа йўқки, Интернет орқали мулоқот қилишда “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” да белгиланган баъзи бир талабларга риоя қилиш зарур. Виржиния Ши, 1994 йилдаги ўзининг Netiquette асарида, виртуал алоқа учун 10 та асосий одоб-ахлоқ қоидаларини шакллантирган, аксарият ҳолларда бу шунчаки чақирув сифатида қабул қилинади ҳалос.

Ҳозирги даврда одоб-ахлоқ меъёрлари ва ҳуқ-атвор қоидаларига риоя қилишни таъминлайдиган механизмларни яратиш муаммосини ҳал қилиш учун мўлжалланган классик одоб-ахлоқ қоидаларига асосланган тизимни яратиш муҳим аҳамиятга эга. Ҳозирги вақтда виртуал алоқанинг турли шакллари учун ахлоқий қоидалар ишлаб чиқилган аммо улар фақат тавсиявий характерига эга бўлиб қолган яъни ахлоқий ҳуқуқбузарликлар учун аниқ жазо турлари белгилаб қўйилмаган. Шу боисдан мамлакатимиз жамиятшунос олимлари томонидан айтилиши шундай бўладики муаммоларни илмий нуқтаи-назардан ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Виртуал олам тушунчасининг мазмун-моҳияти ва уни ўрганишга доир фалсафий-ахлоқий ёндашувларнинг қиёсий таҳлили, виртуал воқелик ҳақидаги фалсафий-ахлоқий қарашлар эволюцияси ҳамда ҳозирги даврда виртуал ахборот воситаларидан фойдаланишнинг маънавий-ахлоқий тамойиллари батафсил ўрганилган.

“Виртуал олам”нинг дастлабки ғоялари турли дискурсларда яратилди. “Виртуал олам” концепцияси ва амалиёти вужудга келиш ва ривожланишнинг: америкача ёшлар аксилмаданиятида, компьютер саноатида, адабиётда (илмий фантастика) , ҳарбий ишланмаларда, коинот тадқиқотларида, санъат ва дизайнда контекстларига анча турли туман эга. Бир қатор психологик в муҳандислик-психологик тадқиқотларнинг ривожланиши ва турли техник тизимлар ҳамда муҳитларда инсон англаши ҳодисаси тадқиқ қилинган ишланмалар XX асрнинг 60 йилларида виртуал оламни вужудга келишига шароит яратди, шунингдек оддий олам ҳодисаларининг ҳаёлотли вужудга келиши учун кибернетик ва бошқа техник қурилмаларда яратилиши зарур бўлган сунъий шароитлар ҳам пайдо бўлди. Тилга олинган шароитлар 70 йилларнинг ўрталарига келиб эндиликда техникада виртуал оламни яратиш ғояси шаклланишига имкон яратди. Инсонга виртуал ҳодисаларни худди асл ҳодисалардек қабул қилиши ва ҳаракатланиши учун алоҳида техник воситани яратиш вазифаси қўйилди, бироқ шу аснода агар уларда инсон ҳаракати мавжуд бўлса аниқ қиёфалар оддий шароитларда қандай ўзгарса, виртуал ҳодисалар

¹ Мирзиёев Ш. Жисмоний ва маънавий етук ёшлар – эзгу мақсадларимизга етишда таянчимиз ва суянчимиздир / Халқ сўзи. 2017 йил 1 июль.

хам шундай ўзгариши лозим эди. Шу боисдан ҳам Г.Померанц таъкидлаганидек, виртуал ҳодисалар таъсири сабаб бугунги ёш авлод “интернетга тобора тобе сифатида боғланиб қолмоқда ва ўзи сезмаган ҳолда унга тобе бўлиб қолмоқда. Оқибатда гўёки эркин кўринган бундай қатламни хоҳлаган куйга солиб ўйнатиш мумкинлигини бугунги ҳаётнинг ўзи кўрсатиб турибди”².

Ахборот технологияларининг асосий жиҳати шундаки, у нафақат ахлоқий мунозаранинг мавзуси, балки мунозаранинг ўзида ҳам восита сифатида фойдаланила бошланади. Сунъий интеллект технологиялари ва иловалари муаммоларни автоматик равишда ечиш қобилиятига эга бўлганлиги сабабли, ахлоқий мунозаралар бу муаммоларнинг бир тури бўлиб, ахлоқий фикрлашга қодир бўлган технология пайдо бўлишидан олдин бу фақат вақт масаласи эди. Ушбу технология ҳали бошланғич босқичида, лекин бир қатор жуда қизиқарли ахлоқий хусусиятларга эга, улар куйида тавсифланади. Яқин ўн йилликларда бу соҳа кўплаб ютуқларни намойиш этиши мумкин ва бу воқеалар содир бўлганда, ахлоқшунослар уларга диққат билан эътибор беришлари керак бўлади. Сюзан ва Майкл Андерсонлар "Машина этикаси" (2011) номли китобида ушбу мавзу бўйича бир қатор мақолаларни тўплашди ва Рочи Луппицини ўзининг "Техноэтикани тадқиқ қилиш бўйича қўлланма" (2009) антологиясида ушбу мавзуга бағишланган.

Патрик Грим узоқ вақтдан бери фалсафа фалсафий фикрлаш тажрибаларини автоматлаштириш ва акс эттириш учун ахборот технологияларидан фойдаланиши керак. Питер Даниелсон, шунингдек, "Рационаллик, ахлоқ ва эволюцияни моделлаштириш" китобидан бошлаб ушбу мавзу бўйича кўплаб нашрларнинг муаллифи ҳисобланади. Ахлоқни ҳисоблаш назариясига бағишланган дастлабки тадқиқотларининг аксарияти оддий сунъий интеллект субъектлари ва сунъий ҳаёт ўртасидаги ўзаро таъсирларнинг пайдо бўлишини аниқлаштириш учун компьютер моделларидан фойдаланишга қаратилган³. Лусиано Флориди ва Сандерс ҳисоблаш назариясида қўлланиладиган маълумотлар фалсафанинг баъзи машҳур ахлоқий парадоксларини, масалан, ёвузлик табиатини ҳал қилишга қодир бўлган кучли ғоя бўлиши мумкинлигини таъкидлайдилар. Улар фалсафада маълум бўлган ахлоқий ва табиий ёвузлик тушунчаларига учинчи концепцияни қўшишни таклиф қиладилар ("Ёмонлик муаммоси" мақоласига қаранг) - сунъий ёвузлик. Флориди ва Сандерснинг таъкидлашича, шу билан биз сунъий субъектларнинг ҳаракатларини баҳолай оламиз ... ахлоқий нуктаи назардан уларнинг яхши ёки ёмонлигини аниқлаш мумкин, ҳатто биологик ақли иштирокчилар бўлмаган тақдирда ҳам, бу сунъий субъектларга ёвузликдан (ёки яхшилиқдан) кўпроқ нарсани қилиш, балки уни "қабул қилиш" ёки ундан "азобланиш" имконини беради. Ёмонликни ахборотни ажратиш орқали баҳолаш мумкин, бу ерда доимий маълумот йўқотилиши ёмон ва маълумотларнинг сақланиб қолиши яхши. Ушбу ғоя бизни

² Померанц Г. Страстная односторонность и бесстрастие духа – СПб.: Университетская книга, 1998. – Б. 617.

³ Grim, P., 2004, "Computational Modeling as a Philosophical Methodology," In Floridi 2004.

маълум бир ҳаракатнинг ахлоқий оқибатларини ахборот муҳитида баҳолаш услубига яқинлаштиради⁴.

Замонавий ахборот технологиялари базасида глобал виртуал реалликни яратишда, унда мазкур ҳамжамият тарихий таркиб топган ва амал қилган анъанавий виртуал реаллиكنинг таянч элементларининг замонавий компьютерлашган ахборот маконига интегралланиши содир бўлади. Яъни бунда гап турмуш кечиришнинг янги соҳасига инсон аввал бошдан рамзий бир мавжудот сифатида яшаб келаётган ва шу сабабли унинг олами ҳам қандайдир бир сунъий, қўлда яратилган олам бўлган (турмуш кечириш ва меҳнат предметларининг яратилган олами, эртаклар, афсоналар, маданият олами ва умуман олганда – одамнинг ўзи томонидан яратилган олам, бу маънода ҳам у виртуалдир) ўша сунъий реалликни мос равишда кўчириб ўтказиш устида боради. Ваҳоланки бу олам тўлиқ реалдир (мавжуддир), ҳеч бўлмаганда шу маънода реалки, бевосита ҳис-туйғулар орқали қабул қилиш реаллигининг ўрнини тўлдир алади. Т.Стоуньер таъкидлаганидек: «бозор-тартибсиз бошқарувининг ахборот майдонига алоҳида жамиятлар ҳамда цивилизация шаклларида кириб келиши, ахборот ва билимларнинг маҳсулотга айланиб қолиши онгли равишда ёлғон ахборотларни ишлаб чиқиш жараёнига олиб келди. Ахборот ҳамжамиятларининг юзага келиши билан биргаликда алоҳида жамиятлар ва цивилизациялар, шу жумладан миллий этник архетиплар тараққиётининг, мавжуд қадриятлар ва ахлоқ тизимларининг ижтимоий генетик механизмларини бузишга қаратилган ахборот урушлари феномени пайдо бўлди»⁵.

Ҳозирги кунда жамиятни ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш тобора кенг қулоч очмоқда. Компьютерлар инсон фаолиятининг барча соҳаларида ўз ўрнини мустаҳкамлаб бориши билан бирга инсоннинг психологиясига ўз таъсирини ўтказмоқда. Бу ҳолатда инсон (фойдаланувчи) ахборот технологияси билан ишлашнинг билмасдан, балки ундан фойдалана олиш маданиятига эга бўлиши керак. Ахборот билан ишлаш маданияти эса ўз навбатида фойдаланувчидан: мақсадни белгилаш орқали масаланинг ечимини тўғри топиш; автоматлаштирилган қидирув тизимларидан фойдаланган ҳолда ахборотни қидириш, сақлаш ва қайта ишлаш малакасига эга бўлиш; биринчи ва иккинчи даражали ахборотни фарқлай билиш; ахборотни тартиблаш, тизимлаштириш ва унинг таркиби ҳақида маълумотга эга бўлиш; ахборотни яхлит бир кўринишда тасаввур қила олиш ҳамда унинг қисмлари ўртасида ассоциатив алоқаларни ўрната олиш; ахборотлаштириш борасида назарий ва амалий билимларнинг уйғунлигини таъминлаш; ахборотни бир кўринишдан бошқа кўринишга ўтказа олиш, масалан, оғзаки ахборотни электрон кўринишга ва ҳ.к.ларни талаб қилади. Фақат шу каби талабларни бажариш орқали биз фойдаланувчиларни

⁴ Sullins, J. P., 2000, "Transcending the meat: immersive technologies and computer mediated bodies," Journal of Experimental and Theoretical Artificial Intelligence, 12(1): 13–22.

⁵ Стоуньер Т. Информационная революция: наука, экономика, технология. М., 1993., -С.302.

ахборотлаштириш ва компьютерлаштиришнинг турли салбий оқибатларидан сақлай олишимиз мумкин.

Адабиётлар рўйхати

1. Инновацион таълим технологиялари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. –Т.: “Сано стандарт” нашриёти, 2015. – 150 б.
2. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. – Т.: Ўқитувчи, 2004.
3. Рўзиева Д., Усмонбоева М., Холиқова З. Интерфаол методлар: моҳияти ва қўлланилиши / Мет.қўлл. – Т.: Низомий номли ДТПУ, 2013. – 115 б.
4. Helm Michel. The MeTaphisics of virtual reality // Virtual reality, practice and promise Westport and London. 1991.-P. 27-33:
5. Hammet F. Virtual reality and the exploration of super special. Carmel Indiana Sams Publishing N.Y. 1993
6. Носов Н.А. Словарь виртуальных терминов // Труды лаборатории виртуалистики. Вып. 7. – М.: Путь, 2000. –С 69.
7. Бытие: коллективная монография. - Уфа, 2001. –С. 130-152;
8. Нурулин Р.А. Виртуальность как основание бытие бытия. Казань: Изд-во КГУ, 2004. – С. 336;
9. Грязнова Е.В. Виртуальная реальность: анализ смысловых элементов понятия //Философские науки. 2005. №2. -С. 125-143;
10. Корсунцев И.Г. Субъект и виртуальная реальность. М., 1998 г
11. Нормаматова М.Н. Постноклассик эпистемология ва виртуалистика. Монография. Самарқанд. 2015 й.